

Прохорчик М.В. **ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОСВІТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР (20-і рр.)**

Народна освіта кримських татар має багатовікову історію. У дореволюційний період і перші роки радянської влади у Криму традиційна система кримськотатарської освіти складалась із двох складових частин - мектебе (початкова школа) і медресе (середня школа). На початку 1914 р. більша частина мектебе повністю втратила свій попередній конфесійний характер. Вони переважно перетворились у школи загального типу шляхом введення загальноосвітніх і професійних предметів. У цих школах стало можливим викладати правопис татарської мови, історію релігії, арифметику, а іноді географію і геометрію.

Проміжною ланкою для підготовки до конфесійних медресе або до державних середніх шкіл стали мектебе-руштіє. Навчальний план цих шкіл передбачав вивчення основ мусульманської релігії, російської та кримськотатарської мови, арифметики, вітчизняної історії, географії та природознавства, креслення і геометрії. Арабська та іранська мови вивчалися для загального розуміння учнями релігійних понять.

На початку 20-х рр. у Криму національні школи були практично відсутні. З 698 шкіл 1-го ступеня національними школами вважалися тільки 68 татарських шкіл. Але з них тільки одна була справжньою татарською школою, де навчання велось кримськотатарською мовою, а решту шкіл склали змішані, де викладання велось російською мовою.

Основна маса татарських дітей навчалась у конфесійних мектебах і медресе, яких у 1914 р. нараховувалось у Криму майже 360 і які разом із зазначеними 68 школами охоплювали біля 11 тисяч татарських дітей[1].

За даними обстеження на 1 січня 1921 р., у школах 1-го ступеня навчалося 59 відсотків дітей з російських сімей, 18 відсотків - татарських, 10 відсотків - німецьких, по 4 відсотка - єврейських та грецьких, 9 відсотків - інших національних меншин[2].

Відповідали цьому співвідношенню і дані про кількість шкіл 1-го ступеня та їх розподіл за національною ознакою. Переважали німецькі та кримськотатарські школи. Їх було, відповідно, 206 і 207, що складало майже 20 відсотків усіх шкіл 1-го ступеня. Крім того, діяли 30 єврейських шкіл (3 відсотки загальної кількості), 10 грецьких (1 відсоток від загальної кількості), 19 шкіл для інших національностей (біля 2 відсотків)[3].

Упродовж 1921 р. кількісні показники за цими параметрами суттєво змінилися. Кримськотатарських шкіл стало понад 500, а учнів у них - коло 36 тисяч. Було також понад 300 німецьких, 30 єврейських, 12 вірменських, 10 грецьких та 1 циганська школа[4].

Але при дослідженні автором встановлена недосконалість статистичної звітності стану шкільної мережі на початку 20-х рр., дані про роботу шкіл дуже часто були неточними, суперечливими. Так, у 1921-1922 рр. за даними монографії В.М.Брошевана і А.А.Форманчука, у Криму розглядалось питання про закриття 400 кримськотатарських шкіл[5]. Але «термінові заходи, вжиті комісією у складі Ю.Гавена, У.Фірдевса, К.Хамзіна, термінове збільшення грошових і продовольчих коштів за рахунок державного бюджету, енергійні дії щодо закупівлі підручників і навчальних посібників за кордоном і виготовлення їх у Криму, Москві та Баку дозволили вийти із кризи з найменшими втратами»[6].

Однак інші джерела, зокрема, архівні матеріали, свідчать про те, що у цей період було закрито 352 кримськотатарські школи. І причина їх ліквідації полягає не у зацікавленості органів освіти, а у тому, що ці школи створювалися релігійними мусульманськими общинами без узгодження з відділами народної освіти, без елементарних умов і відсутності педагогічних кадрів[7].

Татарські лідери організували акції протесту татарського населення і навіть інтелігенції проти закриття татарських шкіл. Наведемо приклад: у квітні 1921 р. на конференції вчителів Петровського (Татарського) району Керченського повіту було ухвалено резолюцію, в якій заявлялось, що «майже щодня з наших татарських шкіл забирають обладнання, підручники і цим доводяться наші школи до повного занепаду. Особливо дивним, на наш погляд, є випадок у с. Кари, де було закрито татарську школу. Ми вважаємо, що ця подія дуже стурбувала наших громадян. Протестуємо одностайно проти таких дій і вимагаємо перевірки»[8].

Розвиток татарської національної освіти на початку досліджуваного нами періоду гальмувався багатьма чинниками, зокрема, вживанням у тюркських мовах украй незручного арабського алфавіту. У кінці XIX століття провідні татарські педагоги об'єднались навколо ідеї джадидизму. У перекладі з арабської мови поняття «усуль джадид» означає «новий метод». Він став альтернативою домінуючому довгий час у системі мусульманської освіти «усуль кадим», тобто «старого методу». Методи відрізнялись, у першу чергу, формою викладання. Кадимісти - противники всяких новацій - застосовували так звану систему складового викладання, коли окремі букви зливались у склади, а потім склади - у слова. Прогресивні педагоги застосовували так званий «звуковий метод», коли кожній букві алфавіту відповідав певний звук[9]. Однак, освячений ісламом, в уявленні багатьох віруючих арабській алфавіт був недоторканим атрибутом «істинного мусульманства». Але стало очевидним, що він потребує суттєвого реформування, проте складена ситуація заважає навчанням з використанням нового методу. Проблема полягала в тому, що арабський алфавіт не мав тих букв на позначення певних звуків, наявних у тюркських мовах. Наприклад, звуки «П», «Г», «Ж» не мали буквеного еквіваленту. З іншого боку, була зайвою «складена» буква «ЛА», яку неважко було розкласти по звуках за допомогою букв «Л» і «А».

Керівним документом у питанні реформування алфавіту стала постанова колегії народного Комісаріату освіти РРФСР «Про введення латинського шрифту в тюрксько-татарських народностей, що визнають іслам», ухвалена 9 червня 1925 р.[10]

У Криму ця робота розпочалась з проведення реформи грецької орфографії та переведення кримчакської писемності на латинізований ново-тюркський алфавіт замість єврейського.

30 червня 1927 р. на засіданні бюро Кримського обкому ВКП(б) були обговорені конкретні заходи до введення латинського алфавіту в письменність кримських татар. Цю роботу було визнано «цілком вчасною»[11]. Разом з тим, бюро обкому партії вважало за необхідне провести «серйозну цільову пропаганду» даної реформи «у пресі та на масових зборах», під час якої потрібна «особлива обережність, витриманість та практичність, щоб не дати приводу до збудження фанатизму мас»[12].

У постанові було передбачено систему заходів до організації занять з вивчення нового алфавіту на кримськотатарських вчительських курсах, у кримськотатарських школах 1-го ступеня, татарських секторах Робфака, рампартшколі, Кримському педагогічному інституті і фельдшерсько-акушерському, педагогічному та інших кримськотатарських навчальних закладах.

2 липня 1927 р. Наркомат освіти Криму остаточно ухвалив рішення про перехід на латинізований тюркський алфавіт.

Влітку 1927 р. на короткотермінових курсах пройшли підготовку 154 вчителі для шкіл 1-го ступеня, які почали навчати школярів нового татарського алфавіту. З 1927-1928 навчального року новий алфавіт був введений у школах 1-го ступеня та в технікумах. На новому алфавіті негайно видали розрізну азбуку, буквар для шкіл 1-го ступеня, книги для читання; на ньому ж став друкуватися журнал «Коз-Айдин», а також деякі спеціальні розділи у журналі «Оку-Ішлери», у газетах «Єні-Дунья» та «Яш-Куввет»[13].

У вересні 1927 р. відбулася всекримська орфографічна конференція, яка прийняла важливі рекомендації для опрацювання татарської орфографії, вироблення наукової термінології, складання словників[14].

Після цього Наркомат освіти Криму дав розпорядження всім райвідділам народної освіти з 1927-1928 навчального року ввести викладання на новому алфавіті в усіх навчальних закладах, де викладається кримськотатарська мова. Було заплановано ознайомити з новим алфавітом початківців і старшокласників, які опанували знання на арабському алфавіті, із виходом учбової літератури повністю перевести навчання на латинізований алфавіт[15].

У звітах Наркомату освіти Криму повідомлялось, що «вчителі позитивно поставилися до заміни арабського алфавіту латинським і висловили свою повну згоду із запропонованими заходами»[16]. Партійні органи організували у пресі позитивні відгуки про реформу орфографії. У 1927 р. у газеті «Єні-Дунья» було опубліковано лист кримського татарина похилого віку, з такою оцінкою значення нової писемності: «Той, хто лає прибічників нового алфавіту, або сліпий, або прямий ворог трудящих...Я, незважаючи на свої роки, за тиждень навчився по цьому алфавіту читати»[17].

Але далеко не всі зустріли запровадження нового алфавіту схвально. Мусульманське духовенство і консервативно настроєні верстви кримськотатарського населення намагались чинити опір введенню латинізованого алфавіту. У відповідь партійні і державні органи Криму розгорнули широку пропаганду реформи алфавіту, показуючи практичність і зручність латинського у порівнянні з арабським. Це дозволило швидко і з незначними втратами провести цю реформу.

З 1927 р. новотюркський латинізований алфавіт стає основою навчання в національних кримськотатарських школах, ліквідації неписьменності серед кримських татар. Разом з тим, повна відмова від арабської писемності вела до розриву численних зв'язків з багатомісячною кримською культурою, однією із стовпів якої була арабська «в'язь».

Введення нового тюркського алфавіту сприяло залученню дітей до навчання у школі. Статистика дозволяє простежити перші результати цієї реформи. Так, якщо у 1921-1922 навчальному році кількість татарських учнів у школах 1-го ступеня була 11178, то вже у 1926-1927 навчальному році – 19751[18].

Реформа орфографії не тільки залучала дітей до навчання, а й полегшувала навчання та помітно скорочувала строк навчання з 6-7 років до 2-3 років. Час, вивільнюваний у традиційних конфесійних мектебе, використовувався на викладання деяких загальноосвітніх дисциплін.

Аналіз архівних матеріалів дає можливість ознайомитись із позитивним досвідом татарських шкіл 1-го ступеня. Наприклад, у 1922 р. у м.Сімферополі було створено татарську обласну досвідно-показову школу, на базі якої Наркомат освіти Криму випробовував нові навчальні програми для татарських шкіл. У 1925-1926 навчальному році в цій школі навчалося 213 учнів і вона працювала за навчальними програмами, виробленими Наркоматом освіти Криму. Більшість предметів у цій школі викладалось татарською мовою і тільки два предмети, фізика і малювання, викладались російською мовою. Це пояснюється, перш за все, відсутністю кваліфікованих вчителів, які могли б викладати ці предмети татарською мовою. Таке становище було і в інших татарських школах 2-го ступеня. Враховуючи це, керівництво школи навчальний предмет фізику об'єднало з викладаними татарською мовою математикою і природознавством. Загальні частини курсу фізики - міри виміру, газу, речовини, теплові явища - вивчалось раніше, під час занять з того предмету, який викладався татарською мовою. Крім того, складний матеріал також вивчався на уроках російської мови. Внаслідок чого навчальний предмет, викладаний не зовсім зрозуміло для частини учнів російською мовою, не був ізольованим, а спирався на інші предмети [19].

Через великий об'єм програми із суспільствознавства на допомогу учням залучалися суміжні предмети: рідна мова, російська мова, математика. Всю історичну частину суспільствознавства проходили на

уроках рідної мови. Всі технічні терміни (завод, станок, механізм, виробництво) вивчалися на уроках російської мови в тематичних бесідах. Статистичний цифровий матеріал викладався на уроках математики.

Неабияка увага у школі приділялась російській мові, але пріоритет при цьому віддавався не орфографії, а вивченню класичних зразків поетичних творів. Перед викладачами російської мови ставилось суто практичне завдання: всіма способами допомогти учням опанувати російську мову, щоб вони могли читати книги, газети, написати лист, заяву, протокол, скласти акт, вести щоденник, справлятися з вивченням предметів, які цією мовою викладались. Російська мова розглядалась тільки як технічний засіб для учнів у їх шкільному і позашкільному житті.

У практиці роботи цієї дослідно-показової школи використовувались і нові методичні знахідки. Так, для активізації вивчення російської мови татарськими дітьми було організовано колективну переписку з учнями шкіл інших регіонів Росії. Діти переписувались із своїми однолітками з Москви, Казані, Ржева. Це сприяло активізації навчального процесу у школі, використанню листів - відповідей для письмових вправ, проведенню виховної роботи.

Узагальнюючи досвід роботи цієї школи, автор звертає увагу на побудову навчального плану викладання предметів, який мав таку структуру: всі дисципліни розділялись на два цикли - гуманітарний і природничо-математичний. У першому циклі навчальні предмети об'єднувались навколо суспільствознавства. У другому - вони групувались у виробничому напрямку [20].

Позитивним є і те, що в цій школі приділялась велика увага позаурочній і виховній роботі. У роботі 9 гуртків (політичний, драматичний: татарський і російський, фізичний, математичний, спортивний, хоролий, художній та бібліотечний) брали участь 468 учнів. (У середньому, кожний учень був зайнятий у більш ніж у двох гуртках.)

Колектив цієї школи надавав методичну допомогу іншим татарським школам м.Сімферополя і Криму, підтримував щільні стосунки з російською дослідно-показовою школою м.Сімферополя. У свою чергу, ця татарська школа отримувала шефську допомогу з боку педагогічного факультету Кримського університету. На жаль, ця допомога обмежувалась краєзнавчою роботою. При вивченні етнографії краю науковці університету допомагали школі визначити цінність предметів, зібраних учнями для шкільного музею під час етнографічних розвідок.

В опануванні початкових предметів учням ставала у пригоді шкільна бібліотека, яка нараховувала понад 3 тисяч книжок. Окрім системного і предметного каталогу бібліотека мала тематичний каталог за темами: «Діти праці», «Безпритульний», «Шкільне життя», «Дитинство великих людей» та інші. Бібліотека була створена у березні 1924 р. Для залучення татарських дітей працівники бібліотеки виготовили і розмістили у шкільному приміщенні гасла: «Зайди у читальню», «У нас багато цікавих книжок», «Не забудь зайти у бібліотеку», «Поїсти не забудь, не забудь і книжку почитати» (це гасло повісили в їдальні). Ці та інші заходи дали позитивні результати. У перший місяць роботи працівники бібліотеки здійснили 162 книговидавання [21].

Але подібні школи існували не тільки в містах Криму. Прикладом може бути Мурзабекська татарська школа 1-го ступеня Євпаторійського району. У 1927 р. у цій школі було створено необхідні матеріальні умови для навчального процесу. Приміщення школи відремонтували, пришкільні ділянки опорядили, дітей одягли у шкільну форму, а шкільна їдальня забезпечувала учнів калорійним харчуванням.

Активну участь в організації навчального процесу і зміцненні матеріальної бази школи взяв учитель Юсуп Карли. Він провів батьківські збори, на яких були обговорені переваги колективної роботи у стимулюванні дітей. За його пропозицією було прийнято рішення всі кошти, вношувані батьками на розвиток школи, об'єднати і створити фонд розвитку школи. Вчителі цієї школи перейшли до комплексної системи викладання з використанням екскурсійно-дослідницького методу [22].

Але одним із значних недоліків залишалось те, що вчитель Юсуп Карли сам проводив заняття одночасно у 4-х класах. Звичайно, що ефективність таких занять була дуже низькою. Однак Наркомат освіти Криму у 1927 р. розповсюдив досвід цього вчителя на сторінках журналу «Пути коммунистического просвещения» про урок, на якому були присутні учні 4-х класів одночасно, так: «учням 1-го класу вчитель дає завдання переписати із книжки декілька слів; учням 2-го класу даються завдання написати ділового листа товаришу; учням 3-го класу - виміряти парти і скласти задачу; з учнями 4-го класу вчитель працював безпосередньо, пояснюючи тему «Про повітря» [23]

Колегія Джанкойського окружного відділу народної освіти і призидії працівників освіти у січні 1922 р. окремо розглянули становище татарських національних шкіл. Татарській секції окружного відділу народної освіти було запропоновано залишити на державному забезпеченні школи, в яких налічувалося більше 20 учнів. У разі потреби татарській секції надавалась можливість відкрити нові школи. Негайно перед Наркоматом освіти Криму було представлено клопотання про виділення продовольчих пайків педагогічним працівникам татарських шкіл на підставі злиднів у татарських селах та неспроможності матеріально допомогти вчителям [24]

Проведене у 1925-1926 навчальному році обстеження національних шкіл виявило як позитивні, так і негативні факти. Наприклад, основним методом навчання грамотності у 1-х класах татарських і німецьких шкіл був звуковий метод. У більшості обстежених шкіл діти вміли читати, хоч у татарській школі с.Садир-Багай Євпаторійського району учні 1-го класу вивчили за рік тільки 8 звуків. Комісія Наркомату освіти відзначила кращу організацію навчального процесу у міських школах. Водночас багато національних сільських шкіл не мали навчального плану, а вчителям бракувало педагогічної та методичної літератури

[25].

У першій половині 20-х рр. партійними і державними органами Криму було проведено кропітку роботу із залучення дівчат із кримськотатарських сімей до навчання у школах. Ця робота знаходилась під постійним контролем Кримського обкому ВКП(б), який висунув органам освіти вимогу надавати окремі статистичні дані за цим показником. Долаючи опір консервативно настроєних груп населення, Наркомату освіти та місцевим відділам вдалося змінити ситуацію на краще. У 1924 р. процентне співвідношення татарських хлопчиків і дівчат у загальноосвітніх школах складало, відповідно, 55,1 і 44,9 відсотка [26].

На початку 20-х рр. у Криму розпочинається робота з підготовки нових підручників для національних шкіл. Це стосувалось, насамперед, підготовки підручників для кримськотатарських шкіл.

Було випущено буквар, книжки для читання, підручники з математики, природничих предметів. Але перші підручники виявились не зовсім вдалим. Подальше поліпшення якості підручників продовжувалося у 1927-1928 навчальному році. Активну участь у підготовці підручників узяло Кримське державне видавництво. Його видавнича робота почалася у 1921 р., а перші видання вийшли татарською мовою [27].

У 1929 р. Кримські видавництва випускали 5 назв підручників для шкіл 1-го ступеня загальним тиражем 26500 екз.; 9 назв підручників для шкіл 2-го ступеня загальним тиражем 30000 екз.; 9 назв різної навчально-методичної та навчально-допоміжної літератури загальним тиражем 67500 екз. [28].

Але проблему забезпеченості підручниками національних шкіл, як і взагалі інші проблеми цих шкіл, упродовж 1921-1929 рр. розв'язати не вдалося.

Таким чином, в татарській системі навчання у 20-і рр. можна виділити як позитивні, так і негативні моменти. Серед позитивних - масовість навчання дітей у початкових школах. У багатьох випадках існували жіночі та змішані початкові конфесійні школи, що свідчить про широке поширення освіти серед кримських татарок. Водночас, багато татарських сільських шкіл не мали навчального плану, а вчителям бракувало педагогічної та методичної літератури.

Згідно з політикою коренізації, яка в Криму проходила у вигляді татаризації, татарське населення дійсно отримало ряд державних переваг у національній освіті, які не мали інші національності. Але ця обставина стала не прикладом для інших, а причиною міжнаціональних конфліктів серед населення.

Література:

1. Десять лет Советского Крыма: Сб., посв. десятилетию советизации Крыма (1920-1930) / Под ред. Козлова И. и др. – Симферополь, 1930.- С.64.
2. ЦДАРК, Ф.Р-460, оп.3, спр.1818, арк.45-47.
3. Там же, оп.4, спр.140, арк.47.
4. Брошеван В.М., Форманчук А.А. Крымская республика: год 1921.- Симферополь, 1992.-С.57.
5. Там же.
6. Там же.
7. ЦДАРК, Ф.Р-20, оп.1, спр.65, арк.82.
8. Там же, ф.Р-1821, оп.1, спр.15, арк.66.
9. Ганкевич В.Ю. Жизнь и деятельность И. Гаспринского (1851-1914) / Дисс. на соискание степени канд. ист. наук.-Симферополь, 1995.-С.156.
10. Народное просвещение.-1925, № 7-8, С.214.
11. ЦДАРК, ф.Р-20, оп.3, спр.47, арк.69.
12. Там же.
13. Десять лет Советского Крыма.-С.431.
14. ЦДАРК, ф.Р-20, оп.3, спр.47, арк.110.
15. Там же.
16. Там же.
17. Крым: прошлое и настоящее / Отв. ред. Агаджанов С.Г., Сахаров А.Н. – М.,1988.-С.74.
18. ЦДАРК, ф.Р-20, оп.3, спр.47, арк.128.
19. Педагогическая жизнь Крыма.-1925.-№ 3-4.-С.84-85.
20. Там же. - С.86.
21. Там же. - С.87.
22. Пути коммунистического просвещения. – 1928.- №1-2.- С.48-49.
23. Там же.
24. ЦДАРК, ф.Р-1258, оп.1, спр.39, арк.24 зв.
25. Там же, ф.Р-460, оп.1, спр.1441, арк.86, 87.
26. Там же, ф.П-1, оп.1, спр.388, арк.46-47.
27. Десять лет Советского Крыма.-С.430.
28. ЦДАРК, ф.П-1, оп.1, спр.388, арк.46.